

Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma

A középkor története iránt érdeklődők minden bizonnyal nagy haszonnal forgatják a könyvet, mely a címében foglaltaknál jóval gazdagabb problematikát érint. Nemcsak azért, mert a szerző Csák Máté tartományurasága históriáját nemzetközi (kelet-európai) keretekbe ágyazva tárgyalja, hanem azért is, mert egyetlen feudális „kiskirályság” monografikus feldolgozása kapcsán a XIII–XIV. század fordulóján létrejött magyarországi tartományúri rendszer általános kérdéskörére vonatkozóan is alapvető megállapításokat tesz. A szerző a tartományúri rendszer kialakulását nagyobb történelmi összefüggésbe illeszti, amikor — az orosz, a lengyel, a cseh és a magyar fejlődés tanulságait együttesen figyelembe véve — felvázolja a feudális széttagolódás különböző formáinak megjelenését e népek feudális kori története első évszázadaiban, s ennek során Csehországban és Magyarországon a tartományuraságot tekinti a feudális territoriális széttagolódás legfejlettebb megnyilvánulásának. Magyarországon a feudális felépítmény szférájában jelentkező állami-politikai széttagolódás, amely gazdasági alapját a természetes gazdálkodásban, társadalmi létrehozóját pedig a királyi hatalommal szembekerülő — elsősorban világi, s csak részben egyházi — magánnagybirtokosokban találja meg, először a XI. századi dukátus formájában öltött testet. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a XI. századi magyarországi dukátus történetét részletesen tárgyaló könyv a szerző tollából a közeljövőben fog megjelenni.) A XII. század közepétől a széttagolódási tendenciák hol királyi hercegség, hol ifjabb királyság képében jelentkeztek. (Ezek tüzetes vizsgálatát ismereteink szerint a szerző most végzi.) A XIII. század második felétől — amikorra megszűnt a királyi birtok túlsúlya a magánnagybirtokkal szemben — a gazdaságilag megerősödött világi magánnagybirtok már nem elégedett meg a feudális széttagolódás korábbi formáival, s gazdasági hatalmának megfelelő politikai emancipációt igényelve magának, tartományuraság kiépítésére tört. A feudális oligarcha családok közül ebben különösen kiemelkedett a nagy múltú Csák nemzetség trencsényi ága, amely IV. Béla korától kezdődően két generáción keresztül „a királyi udvar melegénél és fényénél” nagyszabású birtokszerző akciókba kezdett, s ezeknek eredményeképpen megvetette alapjait egy leendő tartományuraságnak. A harmadik generáció legjellegzetesebb alakja: a királypártisággal végül is szakító, s céljai elérésében semmiféle eszköztől vissza nem riadó Trencsényi Csák Máté az elődei által lerakott alapokra két évtized alatt felhúzza az épületet: a mintegy 18 vármegyére kiterjedő s kb. 45–50 ezer km²-nyi területű hatalmas „kiskirályságot”. A szerző rendkívül plasztikusan és sokoldalúan ábrázolja, kronológiai sorrendben is lépésről lépésre nyomon követi ezt a folyamatot, kiadott és kiadatlan oklevelek tömegének felhasználásával szemléletes képet nyújt a Csákok tartományúri hatalmának kiépítéséről. Ennek során a szerző messzemenően támaszkodik saját korábbi, külföldi és hazai szakfolyóiratokban megjelent, e tárgykörrel kapcsolatos publikációira is. Véleményünk szerint különösen értékes fejezetét képezi a könyvnek az a rész, ahol a szerző a tartományúri hatalom funkcionálásának eddig még kevésbé

ismert, s meglehetősen bonyolult kérdéskomplexumát vizsgálja. A tartományúri rendszer bázisát képező társadalmi erők helyzetének sokoldalú elemzése kapcsán kerül sor a magyarországi familiaritás napjainkig még kellően nem tisztázott genezisének beható tárgyalására. A korábbi kutatások eredményeit felhasználva finoman árnyalt vizsgálat tárgyává teszi a szerző a magyar familiaritás gazdasági, jogi és katonai vonatkozásait, s eközben nemcsak a korabeli birtokjog egyes fajtái (familiaritási, nemesi, nemzeti birtokjog) között tesz világos különbségeket, hanem egyúttal meghatározza a tartományúri hatalom kialakulásában játszott eltérő szerepüket is. Miután a szerző adatok sokaságával bizonyítja, hogy a familiaritásnak — elsősorban katonai vonatkozásai miatt — nagy szerepe volt a magyarországi tartományúri rendszer kialakulásában, s hogy familiaritás nélkül nem is jöhetett volna létre tartományuraság, a továbbiakban összehasonlítást végez a magyarországi familiaritás és a nyugat-európai vazallusság között. A külföldi és hazai szakirodalom eddigi eredményeit továbbépítve kísérletet tesz a lényegileg azonos familiaritás és vazallusság között meglévő nem jelentéktelen különbségek okainak meghatározására. A szerzőnek az a véleménye, hogy a magyar familiaritás és a nyugati vazallusság közti eltérések részben arra vezethetők vissza, hogy az előbbi az utóbbihoz képest abszolúte és relatíve is több évszázados késéssel jött létre, részben pedig arra, hogy a familiaritás viszonylag rövid idő alatt erőszakos úton s viharos gyorsasággal épült ki, ennél fogva kevésbé járhatta át a XIII. század második fele társadalmi és gazdasági viszonyainak egészét.

Csák Máté „kiskirálysága” gazdasági bázisának tárgyalása lényegében már át is vezet a tartományuraság bukása döntő okának bemutatásához. Véleményünk szerint a szerző e kérdésben sem csak „árnyalja, gazdagítja és konkretizálja” a kutatások ide vonatkozó eredményeit, hanem lényegesen újat mond akkor, amikor leszögezi, hogy Csák Máté tartományurasága a természeti gazdálkodás talaján állt, de önmaga gazdasági alapjához képest *fáziskéséssel* jött létre olyan időszakban, amikor már az állami egység irányába ható árutermelési és pénzgazdálkodási viszonyok megerősödése végül is megkövetelte és lehetővé is tette a tartományúri rendszer felszámolását.

Jelen keretek között a szerző tudományos eredményei közül csak az általunk vélt legjelentősebbekre hívhatjuk fel a figyelmet, más, ugyancsak fontos (pl. a birtokkoncentráció szerepével avagy Csák Máté diplomáciájával, várospolitikájával, igazságszolgáltatásával és közigazgatásával stb. kapcsolatos) következtetések és megállapítások értékelésére nincs lehetőség. Arra azonban feltétlenül utalnunk kell, hogy a rendkívül gazdag külföldi és hazai szakirodalommal dolgozó szerző mindig és mindenekelőtt a forrásokból indul ki. Csak kellő forrásos megalapozottság esetén von le tanulságokat, s ily módon következtetései nem üres spekulációk, hanem a marxista forráskritika széles fegyvertárát felvonultató forráselemzés eredményei. Elsősorban az oklevelek tömegére épít, de felhasználja a korabeli törvények és az elbeszélő források adatait is. A szélesebb körű nagyközönség számára is élvezhető stílusban megírt munka a tervezett tízkötetes magyar történelem számára előtanulmányként készült, s úgy gondoljuk, hogy nagymértékben hozzájárul a megfelelő kötet sikeres elkészültéhez. Határozott meggyőződésünk, hogy a mű a magyar marxista történetírás jeles terméke, hézagpótló munka, amely a szerző eddigi vizsgálódásainak (dukátus stb.), valamint most folyó kutatásainak eredményeivel együtt a magyarországi feudális széttagolódás több évszázados története marxista feldolgozásának szilárd alapját képezi. A könyv használatát térkép, genealógiai táblázat és részletes névmutató könnyíti meg. (*Akadémiai, 1973.*)

MAKK FERENC